ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 6, številka 3, januar 2003 · ISSN 1408-2969

PREVOD

Richard Taylor

Usoda

prevedla Nataša Rogina

Citiranje: Richard Taylor, »Usoda«, *Analiza: časopis za kritično misel* 6, št. 3 (2002): 27–40.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Richard Taylor
prevedla Nataša Rogina

USODA[1]

V nekaterih trenutkih bolečine, nevarnosti ali izgube ljubljene osebe vsak od nas razglablja o ideji fatalizma, o misli, da je tisto, kar se dogaja v nekem trenutku, neizbežno in da smo nemočni, da bi to preprečili. Včasih se znajdemo v okoliščinah, ki jih nismo sami ustvarili in v katerih sta naše lastno bivanje in usoda tako popolnoma zasidrana, da je lahko misel o fatalizmu povsem nezaustavljiva in včasih tudi pomirjujoča. Čutimo, da bo to – karkoli se bo že zgodilo, dobro ali slabo – tisto, kar bodo prinesle te okoliščine, mi pa smo nemočni. Pravijo, da takšne misli včasih obsedajo vojake. Nemara pa bi jim bil vsakdo bolj naklonjen, če bi enkrat nekoliko postal in pretehtal, kako malo je imel sploh opraviti s tem, da je v življenju prišel tja, do kamor je prišel, kako so mnogo njegovih dogodkov in usod zanj določile gole okoliščine in kako celoten potek njegovega življenja pogosto enkrat za vselej določajo najbolj trivialni pripetljaji, ki jih ni povzročil sam in jih ni mogel predvideti. Torej, če lahko sploh krojimo svojo lastno usodo, kar pa je dvomljivo, potem imamo svobodo, ki jo v najboljšem primeru uveljavljamo v skrajno omejenem okviru. Vse pomembne stvari – kdaj smo rojeni, katerim staršem, v katero kulturo, ali smo ljubljeni ali zavrnjeni, moški ali ženska, naš značaj, naša inteligenca ali neumnost, dejansko vse tisto, kar tvori našo srečo ali nesrečo – vse to za nas določajo najbolj naključne in brezbrižne okoliščine, gola naključja, naključna srečanja in dozdevno nepomembni slučaji. To lahko vidi vsakdo, če se ozre nazaj in če išče, vendar pa je malo takih, ki iščejo. Usoda, ki nam je podelila naše lastno bivanje, nam je podarila tudi naš ponos in domišljavost in nas potemtakem oblikovala tako, da si, ker smo ljudje, za svoja srečna naključja, ki jih imenujemo dosežke, čestitamo, za spodrsljaje, ki jih imenujemo naše nesreče, pa krivimo svet, in ob tem komaj kdaj pomislimo na tisto neosebno usodo, ki svojevoljno odvezuje oboje.

Fatalizem in determinizem

Determinizem, spomnimo se, je teorija, da so vsi dogodki, glede na njihove vzroke, neizogibni. Včasih poskušajo razločiti determinizem od fatalizma tako, da rečejo, da se bodo nekateri dogodki, v skladu s prepričanjem fatalista, zgodili

[1] Prevedeno po Richard Taylor, *Metaphysics*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1983, str. 51-62.

ne glede na karkoli, ali, z drugimi besedami, ne glede na vzroke. Toda to je neznanska izmišljija. V celotni zgodovini mišljenja bi bilo težko najti enega samega fatalista, ki bi zagovarjal tako pojmovanje fatalizma.

Fatalizem je prepričanje, da karkoli se že zgodi, je to neizogibno. To je najbolj jasen izraz nauka in nudi temelj za držo mirnega sprejemanja, ki naj bi ga fatalist – povsem pravilno – utelešal. Kdor pritrjuje trditvi o univerzalni vzročnosti in teoriji vzročne določenosti vsega človeškega obnašanja, je neke vrste fatalist ali pa bi to vsaj moral biti, če želi biti konsistenten. Kajti ta teorija – kot smo videli – ko je enkrat jasno izoblikovana in ni ograjena z živo mejo nerešenih "če-jev", nima za posledico tega, da je – karkoli se že zgodi – glede na vzročne pogoje, ki obstajajo pred tem dogodkom, nujno in potemtakem neizogibno. Kdo lahko dejansko razmišlja o besednih formulah za razločevanje teh dveh teorij, če pa fatalista obravnavamo kot nekoga, ki ima neko držo, ugotovimo, da je to drža, ki bi jo moral predpostavljati tudi radikalni determinist, če bi hotel biti konsistenten. Dejstvo, da nekateri filozofski deterministi niso fatalisti, ne ponazarja toliko velike razlike med fatalizmom in determinizmom, temveč prej ponižanje nekogaršnjega ponosa, ki ga lahko prinese fatalistova pozicija, in udobje, ki ga včasih lahko najdemo v izmikanju.

Fatalizem glede na prihodnost in preteklost

Fatalist je torej nekdo, ki je prepričan, da to – karkoli se že zgodi – je in tudi je bilo neizogibno. Misli, da ni od njega odvisno, kaj se bo zgodilo čez tisoč let, naslednje leto, jutri ali naslednji trenutek. Seveda se tudi ne slepi, da vselej *ve*, kaj se bo zgodilo. Včasih torej lahko poskuša brati znake in znamenja, kakor to delajo meteorologi in astrologi, ali pretehtati učinke, ki jih imajo nanj razne stvari, ki jim utegne biti, ob vsem, kar ve, usojeno, da se zgodijo. Nikakor pa ne predpostavlja, da bi se bilo mogoče kdajkoli dejansko izogniti tistemu, kar se zgodi.

Fatalist torej razmišlja o prihodnost tako, kot mi vsi razmišljamo o preteklosti, kajti vsakdo je fatalist, medtem ko se ozira *nazaj* na stvari. Kaj se je zgodilo v preteklosti – nekaterih stvari se lahko celo spomnimo – v veliki meri vemo, medtem ko je prihodnost še vedno zavita v tančico, zato nas mika, da bi jo v naši domišljiji obarvali z vsemi vrstami "možnosti". Fatalist se tej skušnjavi upre, saj ve, da zgolj nevednost lahko le stežka povzroči katerokoli pravo možnost v stvareh. Tako na preteklost kot na prihodnost gleda "z vidika večnosti", tako kot naj bi nanju gledal Bog. O preteklosti vsi razmišljamo na tak način, kot o nečemu nespremenljivemu in določenemu, kot o nečemu, kar je treba vzeti kot tako, kakršno je. Niti najmanj nismo v skušnjavi, da bi jo poskušali spremeniti. Kar se je zgodilo lani, včeraj ali trenutek nazaj, nikakor ni odvisno od nas, kakor tudi niso odvisni od nas nebesni premiki ali razplet politične situacije na Tibetu. Če nismo fatalisti, lahko menimo, da je preteklost nekoč *bila* odvisna od nas, da smo

jo lahko povzročali ali preprečevali, dokler je bila še prihodnost – a to izraža naš odnos do prihodnosti, ne pa do preteklosti.

Tako je torej naše pojmovanje celotne preteklosti, bližnje ali daljne. Toda konsistenten fatalist tako razmišlja tudi o prihodnosti. O preteklih stvareh pravimo, da niso več pod našim nadzorom, fatalist pa meni, da nikoli niti niso bile.

Izvori fatalizma

Fatalistični način razmišljanja pogosto izvira iz teoloških idej ali iz tistega, za kar se splošno misli, da so določene predpostavke znanosti in logike. Če je Bog res vseveden in vsemogočen, potem ni težko predpostavljati, da je za vse uredil, da se dogaja ravno tako, kot se bo dogajalo, da že pozna vsako najmanjšo podrobnost celotnega prihodnjega poteka sveta in da meni in tebi ne preostane nič, kar bi lahko storila, razen da gledava razvoj dogodkov, zdaj in potem. A tudi če v sliko ne vpeljemo Boga, ni težko predpostaviti, kot smo videli, da je vse, kar se dogaja, popolnoma določeno s tistim, kar se je zgodilo pred tem, in da je torej vse, kar se bo zgodilo v kateremkoli prihodnjem času, edina stvar, ki se lahko potem zgodi glede na tisto, kar se je zgodilo pred njo. Ali če zanemarimo tudi to: zdi se naravno domnevati, da tako kot obstaja množica resnic, ki zadeva tisto, kar vsebuje preteklost, obstaja tudi množica resnic, ki zadeva tisto, kar skriva prihodnost, ne glede na to, ali je ta množica znana katerikoli osebi ali celo Bogu, in da se bo vse, kar je zatrjeno v tej množici resnic, v teku časa zagotovo zgodilo natanko tako, kakor je tam notri opisano.

Seveda ni nujno, da smo prepričani, da je fatalizem edini pravi možni pogled na preteklost. Da je to tudi pravi način gledanja na prihodnost, je manj očitno, delno nemara tudi zaradi naše neznansko večje nevednosti glede tega, kaj skriva prihodnost. Posledice zakupa takega fatalizma so očitno pomembne. Ne da bi kaj povedali o utehi fatalizma, ki neki osebi omogoča, da gleda na vse nastajajoče stvari z enakim nemotenim duhom, s katerim premišlja o celo najbolj odvratnih grozotah zgodovine, pa fatalistični nauk osebo razbremeni vseh nagnjenj, da bi krivil in hvalil druge ter krivil in vzljubil sebe. Obljublja, da je možno popolno razumevanje in odstrani skušnjavo, da bi na stvari gledali v okviru človekove grešnosti in moralne odgovornosti. Ta misel sama, ko jo enkrat trdno dojamemo, povzroči sublimni sprejem vsega tistega, kar ponujata življenje in narava, bodisi meni samemu bodisi mojemu prijatelju; in čeravno s tem zmanjša naš ponos, pa hkrati krepi občutke, odpira srce in širi razumevanje.

Božja vsevednost

Za trenutek predpostavimo, zgolj zaradi te razprave, da Bog obstaja in je vseveden. Reči, da je Bog vseveden, pomeni, da ve vse, kar je resnično. Ne more

kajpada vedeti tistega, kar je neresnično. Za vsako neresnico pa vsevedno bitje lahko ve, da je neresnica; toda potem je resnica, da je neresnica znana, namreč resnica, da *je* zadevna stvar neresnica. Če je torej trditev, da je luna kocka, neresnična, potem lahko Bog, kakor tudi jaz ali vi, ve, da je trditev neresnica, ne more pa vedeti neresnice same, da je luna kocka.

Če je torej Bog vseveden, ve – tako kot verjetno veste tudi vi – datum vašega rojstva. Ve tudi uro vašega rojstva, česar vi nemara ne morete vedeti. Dalje, Bog ve – kar vi zagotovo ne veste – datum vašega spočetja, saj taka resnica obstaja, vi pa predpostavljate, da Bog pozna vsako resnico. Še več, Bog ve – kar vi zagotovo ne veste – datum in okoliščine vaše smrti, ali je bila v tistem trenutku, za katerega on že ve, vaša smrt posledica nesreče, usodne bolezni, samomora, umora ali česarkoli drugega. Če nadalje predpostavljamo, da Bog obstaja in je vseveden, mora tudi vedeti, ali je sinoči mojo pisalno mizo prečkala kaka mravlja, in če jo je, katera mravlja je to bila, od kod je prišla, kako se je znašla na mizi, kako dolgo se je zadrževala na njej in podobno – vedeti mora vsako resnico o tej žuželki. Seveda mora tudi vedeti, kdaj se bo, če se bo, v prihodnosti kakšna mravlja spet znašla na moji mizi.

Bog pozna število las na moji glavi, beleži smrt vsakega vrabca in ve, zakaj je umrl in zakaj je moral umreti. To so zgolj nekatere posledice vsevednosti, ki jo trenutno predpostavljamo. Če bi vse to natančneje izrazili, bi rekli, da Bog za vsako izjavo, ki jo je možno formulirati, ve, da je resnična, če je resnična in da je neresnična, če ni resnična. Lahko še predpostavimo, da Bog kdaj pa kdaj blagovoli posredovati del svoje vednosti ljudem ali nemara nekaterim izbrancem. Tako se pojavijo preroki, ki razglašajo prihod nekaterih dogodkov, stvari pa se potem zgodijo tako, kakor so napovedali. Seveda ni presenetljivo, da se – ob predpostavki, ki jo naredimo, namreč, da ta vnaprejšnja vednost o teh stvareh prihaja od Boga, ki je vseveden –, morajo tako zgoditi.

Ozmova zgodba

Z naslednjo predpostavko bomo prišli naravnost v samo jedro filozofskega vprašanja, ki naj bi ga te ideje uvedle. Predpostavimo, da je Bog razodel neko množico dejstev izbranemu pisarju, ki jih je, ker je bil (pravilno) prepričan, da jih narekuje Bog, zapisal. Zadevna dejstva so se potem izkazala za bolj ali manj pomembne dogodke v življenji povsem navadnega moža z imenom Ozmo. Ozmo je bil pisarju – in pravzaprav vsakomur – popolnoma neznan, a o tem, koga zadevajo vsa ta dejstva, ni bilo nikakršnega dvoma, saj je bila prva stvar, ki jo je pisar prejel od Boga, naslednja: “Tisti, o katerem govorim, se imenuje Ozmo.” Ko so razodetja dosegla dokaj velik obseg in se je zdelo, da so končana, jih je pisar kronološko uredil in jih zbral v knjigo. Prvotno jo je naslovil *Ozmovo življenje po nareku Boga*, vendar je kasneje sklicevanje na Boga izpustil, saj se je bal, da ga bralci ne bodo jemali resno.

Knjiga je bila objavljena, vendar ni pritegnila nikakršne pozornosti, saj se je zdelo, da ni nič drugega kot zapis dolgočasnega življenja zelo običajnega možaka z imenom Ozmo. Celo pisar se je spraševal, zakaj je Bog za svoj narek izbral tak kup dozdevno trivialnih dejstev.

Knjiga si je sčasoma le utrla pot do raznih knjižnic; na njej se je nabiral prah, dokler ni nekega dne njenega primerka videl na knjižni polici učitelj iz Indiane z imenom Ozmo. Njegovo pozornost je pritegnil naslov. Ko jo je z zanimanjem vzel v svoje roke in z nje odpihnil prah, ga je kot strela z jasnega zadel začetni stavek: "Ozmo je rojen v bolnici Mercury v Auburnu, Indiani, 6. junija 1942, finskim staršem. Potem ko pri petih letih skoraj umre zaradi napada pljučnice, se vpiše v osnovno šolo svetega Jamesa." Ozmo je prebledel; knjiga mu je skoraj padla iz rok. Spet jo je v razburjenju prelistal, da bi odkril, kdo jo je napisal. Ni bilo nikakršnega podatka o njenem avtorstvu niti – kar se tega tiče – o njenem izdajatelju. Izpraševanje knjižničarja ni prineslo nobene nove informacije, saj je bil ta – glede tega, kako je knjiga zašla na police – ravno tako neveden kot Ozmo.

Tako je Ozmo s knjigo, ki jo je trdno stiskal pod pazduho, planil čez ulico na kavo, da bi se zbral in potem knjigo skrbno preučil. Medtem je poškilil na nekaj njenih začetnih opazk, na tisto, kar je bilo rečeno o njegovih težavah z mlajšo sestro, o tem, kako počasen je bil pri uku branja, o poletju na Mackinac otoku in podobno. Njegova čustva so se zdaj nekako umirila in jo je začel natančneje brati. Ozmo je opazil, da je napisana v sedanjiku, tako, kakor so napisani naslovi v časopisu. Na primer, besedilo pravi "Ozmo je rojen v bolnici Mercury", namesto da bi pisalo, da se *je rodil* tam, in je zapisano, da se prepira s svojo sestro, da je počasen študent, da pri osmih nosi zobno oporo in podobno, vse v časopisnem sedanjiku. Samo besedilo pa je bilo povsem jasno, kdaj približno so se te razne stvari zgodile, saj je bilo vse urejeno v kronološkem redu, vsako leto njegovega življenja pa je tvorilo posebno poglavje v knjigi in je bilo tako tudi naslovljeno – "Ozmovo sedmo leto", "Ozmovo osmo leto" in tako naprej skozi celo knjigo.

Ozmo je bil popolnoma prevzet, in to v takem obsegu, da je pozabil na svojo začetno osuplost, ki je mejila na paniko, za trenutek pa je tudi izgubil zanimanje za avtorstvo. Sedel je in pil kavo ter podoživljal otroštvo, ki ga je domala pozabil, dokler mu spominov ni znova oživila knjiga, ki jo je imel pred sabo. Domala v celoti je pozabil, na primer, mačko, popolnoma pa je pozabil njeno ime, dokler si ni v poglavju z naslovom "Ozmovo sedmo leto" prebral naslednje opazke: "Ozmo ihteč nese zdaj popolnoma mrtvo Fluffy na vrt in jo pokoplje blizu cvetličnega grmička." Ah, seveda! In potem Louise, ki je sedela poleg njega v osmem razredu – takrat je bilo vse v redu! In kako so ga nekega dne ujeli pri kajenju! In še, kako hudo mu je bilo, ko je umrl njegov oče! In tako naprej. Ozmo je bil tako prevzet, da je povsem pozabil na vsakdanje življenje, dokler se mu ni utrnila misel, da bi pogledal v šestindvajseto poglavje in videl, kaj utegne tam pisati, saj je pravkar dopolnil šestindvajset let. Šele ko je to storil, ga je znova

zagrabila panika, kajti, glej!, kar pravi knjiga, je *res*. Piše na primer, da na njegov rojstni dan dežuje, da mu žena ni dala daljnogleda, za katerega je namignil, da bi si ga želel imeti, da kmalu po tem dobi povišico in podobno. Ozmo si je zdaj razbijal glavo, kako lahko kdo (za božjo voljo!) očitno ve kaj, še preden se to zgodi? Kajti ti dogodki so bili še povsem sveži, knjiga pa je bila zaprašena. Ozmo je, ko je hlastno listal po knjigi, prišel do naslednjega odlomka: "Ko Ozmo sedi in bere knjigo v kavarni nasproti knjižnice, obilno se znoječ, popolnoma pozabi, dokler ni prepozno, da bi moral ob štirih iti po svojo ženo k frizerki." O moj Bog! Na to je popolnoma pozabil. Ko je iz svojega žepa sunkovito izvlekel uro, je Ozmo ugotovil, da se približuje peti – bilo je prepozno. Žena je zdaj verjetno že na poti domov in zelo čemerna.

Ozmova tesnoba ob tem odkritju ni bila nič, če jo primerjamo s tistim, kar je zanj prihranil ostanek dneva. Natočil si je še več kave in zdaj se mu je posvetilo, naj preveri, koliko poglavij premore ta neverjetna knjiga: samo devetindvajset. Tolažil se je, da to gotovo nič ne pomeni. Dovolj zapleteno se mu je gotovo zdelo že to, kako je sploh kdo mogel napisati vse te podatke, nihče na zemeljski obli pa ne bi mogel vnaprej vedeti, kako dolgo bo živela ta ali ona oseba. (To bi lahko vedel samo Bog, je premišljeval Ozmo.) Tako je s precejšnjim nelagodjem in celo s potrtostjo bral naprej, saj so bila preostala tri poglavja, v celoti gledano, taka, da so jemala pogum. Mislil si je, na primer, da ima tisti ulkus pod nadzorom. Niti ni videl nobenega razloga za domnevo, da se bo njegova služba izkazala za slabo ali da si bo pri smučanju zlomil nogo, saj bi lahko, naposled, smučanje opustil! Toda potem se je knjiga končala s strašno opazko, ki pravi: "Ozmo, potem ko se vkrca na Northwest let štev. 569 iz O'Hare, umre, ko letalo strmoglavi na pristajalno stezo na letališču Fort Wayne. Tragedija, ki zahteva znatno število življenj, je še bolj katastrofalna ob dejstvu, da je Ozmo pozabil obnoviti svoje življenjsko zavarovanje, preden se je izteklo obdobje odloga plačila." In to je bilo vse. To je bil konec knjige.

Zaradi tega ima knjiga le devetindvajset poglavij – neki bedak je mislil, da se bo Ozmo ubil v letalski nesreči. Ozmo pa je bil prepričan, da pač ne bo šel na omenjeno letalo in da ga bo tudi spomnilo, da obnovi svoje življenjsko zavarovanje.

(Čez približno tri leta se naš junak vkrca na let za St. Paul. Ko pilot med letom sporoči, da bo letalo zaradi slabih vremenskih razmer namesto tega pristalo na letališču Fort Wayne, naš junak pobesni. Po poročilu enega od članov posadke letala je Ozmo poskušal ugrabiti letalo in ga preusmeriti na drugo letališče. Ozmovo vmešavanje je po poročilu Ministrstva za civilno letalstvo prispevalo k zrušenju, ki je sledilo, ko je letalo poskušalo pristati.)

Štiri vprašanja

Ozma so izjemne okoliščine privedle do tega, da se je priklonil fatalističnemu

nauku. Morda se mu ni popolnoma priklonil, saj se je do konca zaman poskušal upirati lastni usodi in tako briti norca iz Boga, čeprav se sam tega ni zavedal, saj ni vedel ničesar o izvoru knjige. Vendar pa je imel prepričljive dokaze iz svojega celotnega preteklega življenja, na podlagi katerih bi si lahko mislil, da se bo vse zgodilo natanko tako, kot je opisano v knjigi. Vselej se je zgodilo tako. Ravno to prepričanje je bilo dejansko tisto, ki ga je navdajalo s takim paničnim strahom.

Sedaj pa si zastavimo naslednja štiri vprašanja, da bi Ozmova izkustva tudi osebno osmislili. Prvič, zakaj je postal – ali skoraj postal – fatalist? Drugič, kaj natanko pomeni njegov fatalizem? Tretjič, ali je bilo njegovo prepričanje upravičeno glede na evidenco, ki jo je imel? In končno, ali je to prepričanje upravičeno glede na evidenco, ki jo imamo *mi*? Ali bi morali, z drugimi besedami, tudi mi biti fatalisti?

To zadnje je seveda pomembno metafizično vprašanje, ki se mu moramo približati preko drugih.

Zakaj je Ozmo postal fatalist? Ozmo je postal fatalist zato, ker je obstajala množica resničnih trditev o podrobnostih njegovem življenju, tako preteklih kot prihodnjih, in ker je spoznal, kakšne so nekatere od teh trditev, in je bil o njih prepričan, vključno z mnogimi, ki so zadevala njegovo prihodnost. To je vse.

Njegova prepričanja nikakor niso bila prežeta niti s teološkimi idejami niti z nobenimi predpostavkami vzročnega determinizma, na primer s tem, da so bile njegova dejanja izsiljena z vzroki ali s čim drugim te vrste. Temelji Ozmovega fatalizma so segali zgolj v logiko in epistemologijo in so imeli opraviti zgolj z resnico in vednostjo. Na Boga ni nikoli niti pomislil, saj ni slutil, da je ta poslednji vir teh trditev. Niti ni nikoli pomislil, da ga je Bog *napeljal*, da je storil, kar pač je. Poigraval se je le z mislijo, da se zdi, da nekdo nekako *ve*, kaj je storil in kaj bo storil.

O čem je bil potem Ozmo prepričan? Ozmo ni bil prepričan, to je treba reči, da se mu bodo nekatere stvari zgodile *ne glede na karkoli*, saj to ne izraža logično koherentnega prepričanja. Ni bil, na primer, prepričan, da mu grozi smrt v letalski nesreči celo v primeru, če se na letalo ne vkrca, niti ni bil prepričan, da si bo pri smučanju zlomil nogo, ne glede na to ali bo šel smučat ali ne. Nihče ni prepričan o tem, za kar meni, da preprosto ni mogoče. Če smo prepričani, da se bo določen dogodek zgodil, ne dvomimo o tem, da se bodo zgodile tudi vse tiste stvari, ki so nujne za njegov pojav. Izraz “ne glede na karkoli”, s katerim so si nekateri filozofi prizadevali zlahka in po otročje zavrniti fatalizem, je v skladu s tem zelo neustrezen, da bi se lahko pojavil v kakršnemkoli opisu fatalističnega prepričanja.

Ozmov fatalizem je bila preprosto ugotovitev, da so stvari, opisane v knjigi, neizogibne.

V tem smislu smo kajpada glede nekaterih stvari vsi fatalisti, metafizično

vprašanje pa je, ali te znane drže ne gre razširiti na vse stvari. Vemo, na primer, da bo jutri vzšlo sonce in da na to ne moremo vplivati. Vsak od nas tudi ve, da bo slej ko prej umrl in da tudi na to nimamo nobenega vpliva. Običajno kajpada ne vemo, kdaj natanko se bo to zgodilo, in to je še sreča, saj bi v nasprotnem primeru sedeli in z naraščajočim obupom odkljukavali minule dneve, kakor zapornik, obsojen na vislice, ki čaka na znano uro svoje usmrtitve. Plima in oseka se menjavata, nebesa se vrtijo, letni časi si sledijo v zaporedju, generacije se rojevajo in umirajo in nihče ne razmišlja, da bi se lotil preventivnih ukrepov. Glede teh stvari vsak od nas priznava, da so onstran našega nadzora, zato smo glede njih nujno fatalisti.

Osnovno vprašanje fatalizma je preprosto naslednje: kateri od stvari – če se je kateri sploh mogoče –, ki se dogajajo v svetu, se je mogoče izogniti? Filozofski fatalist pa odvrne: nobeni. Nikoli se jim tudi ni bilo mogoče izogniti, za nekatere se je to le zdelo.

Je bil Ozmov fatalizem upravičen? Seveda. Ko se je lahko preprosto usedel in si prebral resnične opise tistih delov svojega življenja, ki jih še ni preživel, bi mu bilo nesmiselno predlagati, da utegne njegova prihodnost vsebovati alternativne možnosti. Edini dvomi, ki jih je gojil Ozmo, so bili, ali bi te trditve lahko bile dejansko resnične. V tem primeru pa je imel dokaz svojega lastnega izkustva, saj so se trditve preverjale ena za drugo. Kadarkoli je poskusil preprečiti, kar je bilo napovedano, mu je kajpada spodrsnilo.Tak znova in znova ponavljajoči se neuspeh tudi najbolj herkulskih prizadevanj, brez enega samega uspešnega poskusa, mora gotovo slej ko prej napeljati na misel, da mu je bilo usojeno, da mu spodleti. Celo na koncu, ko se je Ozmo tako obupno poskušal rešiti pred uničenjem, ki je opisano v knjigi, so bila njegova prizadevanja popolnoma zaman – kakor bi bil ugotovil, da se bo zgodilo, če bi dejansko vedel, da je tisto, kar je tam rečeno, res. Ni je moči ne v nebesih ne na zemlji, ki bi lahko resnično trditev spremenila v neresnično. To se nikoli ni zgodilo in se tudi ne bo zgodilo.

Je potemtakem nauk fatalizma resničen? To pomeni zastaviti si vprašanje, ali se naše okoliščine v znatni meri razlikujejo od Ozmovih? Ne moremo si, kajpada, prebrati lastnih biografij tako, kakor si jo je lahko on. Zapis svojih življenj dobijo zgolj ljudje, ki postanejo slavni, in celo v tem primeru vselej v retrospektivi. To je škoda. Škoda, da kdo z zadostno vednostjo – na primer Bog – ne napiše biografij pomembnih mož in žena vnaprej, da bi lahko njihovi sodobniki in dejansko tudi njihovi predhodniki – na primer njihovi starši – bolje ocenili njihove dosežke. Navadni smrtniki nimajo potrebnega znanja, če pa že obstajajo kaki bogovi, ki tako znanje imajo, potem se zdi, da ga držijo zase.

Kar zadeva naš lastni fatalizem, pa ni pomembno nič od tega. Kajti pomembna stvar, ki jo je treba opaziti, je, da je od dveh premislekov, ki pojasnjujeta Ozmov fatalizem, le eden filozofsko pomemben, ta pa se ne nanaša na nas v enaki meri kot nanj. Ta dva premisleka sta: (1) obstajala je množica resničnih trditev tako o

njegovem preteklem kot prihodnjem življenju in (2) spoznal je, kaj so te trditve, in je bil o njih prepričan. Drugi od teh premislekov pojasnjuje, zakaj je Ozmo – v smislu psihološkega dejstva – postal fatalist, vendar pa nima nobenega opravka z veljavnostjo tega stališča. Veljavnost fatalizma zagotavlja zgolj prvi premislek. Dejstvo, da so bile trditve po naključju zapisane, ni povzročilo, da so stvari, ki jih opisujejo, neizbežne; to nima nobenega opravka z veljavnostjo fatalizma. Prav tako nima nobene zveze s fatalizmom dejstvo, da jih je Ozmo, zato ker so bile zapisane, lahko prebral. To, da jih je prebral in da je bil o njih prepričan, nima nič opraviti z neizogibnostjo tistega, kar opisujejo. Ta neizogibnost je bila zagotovljena preprosto že s tem, da je obstajalo tako mnoštvo trditev, napisanih ali nenapisanih, ne glede na to, ali si jih je kdo prebral ali ne, ne glede na to, ali se zanje ve ali pa ne, da so resnični. Vse, kar se zahteva, je, da morajo *biti* resnične.

Vsak od nas ima zgolj eno možno preteklost, ki jo opisuje tista celota trditev o nas v preteklem času, od katerih se za vsako zgodi, da je resnična. Nikoli nam ne pride na misel, da bi v tej celoti kaj preuredili, saj jo preprosto sprejemamo kot dano, kot tako. Prav tako ima vsak od nas zgolj eno možno prihodnost, ki jo opisuje tista celota trditev o nas v prihodnjem času, od katerih se za vsako zgodi, da je resnična. Skupek vseh teh trditev tvori našo biografijo, katere del smo že preživeli. Njene glavne obrise lahko, če se ozremo nazaj, še vedno vidimo, čeravno je večina njenih podrobnosti že nejasna. Drugega dela še nismo preživeli, čeravno se bo najbolj gotovo zgodil v natančnem skladu s tistim mnoštvom trditev, na katere smo se pravkar sklicevali. Nekatere njegove obrise lahko že vidimo na vidiku, vendar pa je v celoti bolj nejasen kot del, ki sodi v preteklost. V najboljšem primeru imamo zgolj zgodnje simptome pogleda nanj. Ni dvoma, da je ravno to razlog, da ne dojemamo celote tega dela, dela, ki nas čaka, kot dane, ljudje pa včasih nesmiselno govorijo o njegovem spreminjanju, kakor da tisto, kar skriva prihodnost in kar prepozna vsakršna resnična trditev v prihodnjem času, mogoče naposled sploh *ne* velja.

Ozmova biografija je bila v celoti napisana v sedanjiku, ker je bilo vse tisto, kar je bilo pomembno, to, da so bile stvari, na katere se je nanašala, realni dogodki; ni bilo pomembno, v kateri del časa so ti dogodki sodili. Njegovo preteklost so sestavljale tiste stvari, ki so bile pred njegovim branjem knjige, in jih je preprosto sprejel kot dane. Ni bil v skušnjavi, da bi tisto, ker je bilo tam rečeno, popravil, saj je bil prepričan, da je res. Vendar pa je bila knjiga tista, ki je povzročila, da je ugotovil, da je bila tudi njegova prihodnost nekaj danega. Zanj je bilo enako nesmiselno poskusiti popraviti tisto, kar je bilo tam rečeno, saj je bilo tudi to res. Kakor preteklost vsebuje tisto, kar se je zgodilo, tako prihodnost vsebuje ono, kar se bo zgodilo, nobena pa ne vsebuje – poleg teh stvari – kakih drugih stvari, ki se niso ali se ne bodo zgodile.

Seveda vemo sorazmerno malo o tem, kaj vsebuje prihodnost. Nekaj pa vendarle vemo: na primer, sonce bo vzhajalo in zahajalo, države bodo pobirale davke, vojne bodo divjale, ljudje bodo še naprej zavistni in pohlepni, morili bodo in

ropali. Tisto, kar je treba še odkriti, so zgolj podrobnosti. Enako pa velja tudi za preteklost; ta je zgolj stvar stopnje. Ko srečam popolnega tujca, ne vem in verjetno ne bom nikoli vedel ničesar o njegovi preteklosti, razen nekaterih očitnih stvari – da ima mater in očeta in podobne stvari. Ne vem pa nič o posameznostih tistega obširnega področja dejstev, ki je edinstveno za njegovo preteklost. Enako velja za njegovo prihodnost, razlika je le v tem, da so zame *vsi* ljudje tujci, kar zadeva njihovo prihodnost, in v tem primeru sem si tujec tudi samemu sebi.

Pa vendar obstaja neka stvar, ki jo vem, kar zadeva preteklost kateregakoli tujca in preteklost vsega pod soncem, namreč, da karkoli že utegne veljati, ni nobene stvari, na katero bi zdaj lahko kdorkoli vplival. Tistega, kar se je zgodilo, ne moremo spremeniti. To jamči že dejstvo, da se je to zgodilo.

In po analogiji je enako s prihodnostjo vsega pod soncem. Karkoli se bo zgodilo, na to zdaj nihče nima nobenega vpliva. Tistega, kar se bo zgodilo, ni mogoče spremeniti. To jamči že dejstvo, da se bo zgodilo.

Zakon izključenega tretjega

Predpostavke fatalizma torej niso nič drugega kot najsplošnejše predpostavke vse logike in raziskovanja, namreč, da obstaja nekaj takega kot resnica in da to sploh nima nobenega opravka z minevanjem časa. Nič ne postane ali *neha* biti *resnično*; kar je sploh resnično, *je* preprosto resnično.

Nemara je natančneje, čeravno pove isto, reči, da je vsaka pomenljiva trditev, bodisi o nas samih bodisi o čemerkoli drugem, ali resnična ali neresnična, to je, njeno zanikanje je resnično – tretje možnosti ni. To načelo se tako ustrezno imenuje *zakon izključenega tretjega* in nima nobenega opravka s tem, kakšen čas trditev izraža, niti z vprašanjem, ali kdo, Bog ali človek, ve, da je ta trditev resnična ali neresnična.

Nihče torej ne ve, če je bila včeraj zvečer na moji pisalni mizi mravlja, in tega nihče nikoli tudi ne bo vedel. Vemo pa, da je ta trditev bodisi resnična bodisi pa je resnično njeno zanikanje, tretje možnosti ni. Če rečemo, da *utegne* biti resnična, menimo le, da slučajno ne vemo, ali je resnična. Nihče, podobno, ne ve, ali bo nocoj na moji pisalni mizi mravlja ali ne, vendar vemo, da bodisi bo bodisi ne bo.

Na podoben način lahko ločimo dva vzajemno izključujoča se, vendar izčrpna razreda trditev o katerikoli osebi, namreč razred vseh tistih trditev, ki so resnične, in razred vseh tistih trditev, ki so neresnične. Poleg teh razredov ni nobenega drugega razreda. V vsakega od obeh so vključene trditve, ki jih nihče nikoli ni zatrdil ali celo preučil, vendar pa so take, da če bi kdo formuliral kako od njih, bi le-ta bila bodisi resnična bodisi neresnična trditev.

Oglejmo si potemtakem razred trditev o neki osebi – na primer o vas – za katere velja, da je vsaka resnična. Njihova celota tvori vašo biografijo. Ena kombinacija

takih trditev opisuje čas, kraj in okoliščine vašega rojstva, druga kombinacija pa čas, kraj in okoliščine vaše smrti. Druge podrobno opisujejo vzpone in padce vaše usode, vaše dosežke in neuspehe, vaša veselja in žalosti – popolnoma vse, kar je o vas resnično.

Nekatere izmed teh stvari ste že doživeli, druge še boste, celotne biografija pa že obstaja. Ni napisana in verjetno tudi nikoli ne bo napisana, vendar pa navzlic temu obstaja, in to v celoti. Če bi kot Ozmo imeli možnost že vnaprej spoznati te trditve, potem si ne bi mogli kaj, da ne bi – tako kot Osmo – postali fatalist. Vnaprejšnja vednost o resnici pa ne bi ustvarila nikakršne resnice, niti ne bi vaše filozofije odela v resnico, niti ne bi dodala ničesar k filozofskim temeljem fatalizma, ki bi vam bil potem tako očiten. Rabila bi le temu, da bi ga naredila očitnega.

Ugovori

Ta misel in občutek njene moči sta mučila in plašila ljudi že od samega začetka, misleci, katerih ponos je včasih presegel njihovo bistrost in njihovo spoštovanje resnice, pa so ju poskušali na vse možne načine spodkopati. Obstaja le nekaj členov vere, s katerimi se dejansko lahko vsakdo strinja, eden od njih pa je gotovo prepričanje o njihovi cenjeni svobodni volji. Takoj in nekritično se oklenejo vsakršnega argumenta, ki nasprotuje nauku o usodi, pa naj si bo še tako šibek, kot da zavrnitev fatalizma zahteva zgolj njegovo zanikanje, podprto z razlogi, ki bi le stežka delali čast otroku. Zato si velja na kratko ogledati nekatere argumente, ki jih najbolj običajno slišimo.

1. Nihče ne more napovedati prihodnosti niti dokazati obstoja Boga ali, če bi ta že obstajal, dokazati, da bi ta lahko že vnaprej poznal svobodna dejanja ljudi.

   Odgovor na to je, da to ni pomembno. Teza fatalizma ne temelji na teoriji prerokovanja niti na teologiji. Te ideje so bile uvedene zgolj ilustrativno.

2. Resnične trditve ničesar ne povzročajo. Trditve imajo zgolj posledice, ne povzročajo in zato ne morejo ogroziti svobode nobenega človeka.

   Tudi ta ugovor ni relevanten, saj trditev, ki je tu zanikana, ni trditev, ki je bila zatrjena.

3. Celoten argument enači dejstvo in nujnost kot eno in isto stvar in ima za neizogibno tisto, kar je zgolj resnično. Dejstvo, da se bo neka stvar zgodila, implicira le, da se *bo* zgodila, ne pa, da se *mora* zgoditi. Nekdo bi to še vedno lahko preprečil, čeprav tega nihče ne bo storil. Na primer: predsednik Kennedy je bil umorjen. To pomeni, da je resnično, da je bil umorjen, a ne pomeni, da je bila njegova smrt ob tistem času in na tistem mestu neizogibna. Trditev o Kennedyjevem umoru bi kdo *lahko* spremenil v neresnično, vendar pa tega seveda nihče ni storil.

To je verjetno najbolj običajna "zavrnitev" fatalizma, ki je bila kdajkoli ponujena. Kako močna pa je trditev, da je nekaj *mogoče* storiti, ko pa v vsej vesoljni zgodovini to nikoli ni *bilo* dejansko storjeno, navzlic, včasih, najbolj vztrajnim prizadevanjem? Resnične izjave nihče še nikoli ni spremenil v neresnično, pa naj so se nekateri še tako močno trudili. Ko se poskušamo, morda heroično, izogniti določeni katastrofi, le-ta pa se vseeno zgodi, in to ravno v trenutku in ravno tako, kot se je zgodila, imamo razlog za dvom, da bi se ji lahko izognili. Na primer, predsednika Kennedyja so si dejansko zelo prizadevali rešiti pred katastrofo, v katero je drvel tistega usodnega dne, saj celotna množica telesnih stražarjev ni imela nobenega drugega opravka, kot ga varovati. Pa vendarle je bilo varovanje neuspešno. Res je, lahko bi trdili, da – *če* bi sprejeli še ostrejše varnostne ukrepe – se to ne bi bilo zgodilo. A k temu moramo takoj dodati, *res*, ostrejši ukrepi niso bili sprejeti, in torej, *res*, ne bodo sprejeti – in spet imamo v naših rokah resnično trditev, tako da nihče nikoli ni imel niti najmanjše možnosti, da bi jo uspešno spremenil v neresnično.

4. Argument fatalistov se opira na "zamenjavo modalnosti". Dejstvo, da je nekaj resnično, implicira zgolj to, da je njegovo zanikanje neresnično, ne pa da njegovo zanikanje ni mogoče. Nemogoče je le, da sta tako trditev kot njena negacija hkrati resnični ali neresnični. Torej, če bo predsednik umorjen, vsekakor ni res, da ne bo umorjen – ni pa to nemogoče. Nemogoče je, da bo hkrati umorjen in da mu bo prizanešeno.

   Tudi tukaj gre za begajočo irelevanco, ki je podobna pravkar izrečeni poanti. Argument fatalistov nima nič opraviti s pojmom "nemožnosti" v smislu, kakršen je običajen v logiki. Opraviti ima z neizogibnostjo. Z drugimi besedami, opraviti ima s človekovimi zmožnostmi. Dejstvo, da je trditev resnična, gotovo ne implicira, da je nujna, niti ne vse neresnične trditve izražajo nemožnosti. Navzlic temu pa se nihče ne more izogniti tistemu, kar je resnično, kakorkoli kontingentno, opisano v katerikoli trditvi, niti povzročiti onega, kar je tako neresnično opisano. Niti ne more nihče spremeniti enega v drugo, tako da bi nenadoma naredil za resnično tisto, kar je bilo neresnično, in narobe. To se nikoli ni zgodilo in se tudi ne bo. Res bi bilo domišljavo, če bi zdaj kdo trdil, da bi on utegnil, edini od ljudi, biti zmožen opraviti to junaško dejanje. Ta nezmožnost daleč presega očitno nemožnost, da bi nekaj naredili hkrati za resnično in neresnično. Nobena metafizika ne vključuje te preproste poante.

5. Potemtakem bi nemara bilo najbolje zavreči predpostavko, ki je v temelju celotne filozofije fatalizma, namreč misel, da so trditve resnične pred stvarmi, ki jih opisujejo. Prihodnost je področje možnosti, za vsako od katerih ne bi smeli reči: niti da je res, da se bo uresničila, niti da je neresnična.

   Toda v odgovor lahko rečemo, da ta obupen korak ni nič drugega kot samovoljna fikcija, h kateri so se zatekli zgolj zato, da bi se rešili odvratnega nauka fatalizma. Tisto, za kar tu gre, je sam zakon izključenega tretjega, ki ga bomo – tako

predlagajo – lahko zatrjevali le do tiste točke, kjer začne ogrožati kaj ljubega. Dopustili bomo, da velja za en del časa, vendar pa ga bomo opustili, ko bomo govorili o drugem delu časa, čeravno se prihodnost nenehno spreminja v preteklost preko golega časovnega minevanja.

Če je zdaj izrečena trditev, da je bil predsednik Kennedy umorjen, resnična, potem je najbolj zanesljivo resnična tudi pred tem dogodkom izrečena napoved, da bo predsednik Kennedy umorjen. Trditvi imata popolnoma enako vsebino in sta dejansko ena in ista trditev, izjema je le čas. Dejstvo, da je trditev mogoče lažje spoznati v retrospektivi kot v perspektivi, ne meče nobenega dvoma na njeno resnico, temveč le ponazarja znano dejstvo epistemologije. Napoved mora kajpada počakati, da se izpolni, vendar pa ne šele takrat prvič pridobi svojo resnico. Če ne bi bila dejansko resnična že od samega začetka, potem se ne bi mogla izpolniti, niti ne bi mogli kasneje čestitati njenemu avtorju, da je imel prav. Izpolnitev ni nič drugega kot pojav tistega, kar je pravilno napovedano.

Zakon izključitve tretjega ni neizpolnjen ček, na katerega bi lahko v skladu z našimi preferencami napisali vrednost po želji. Z dodajanjem pogojev temu zakonu se ne moremo nič bolj metafizično osvoboditi in postati gospodar naših usod, kot lahko revež naredi iz sebe bogataša zgolj tako, da bankovcem pripiše nekaj ničel. Ta zakon razglasi vsako smiselno trditev za resnično ali – če ni resnična – za neresnično. Med tema dvema možnostma ne pušča nobenega pripravnega klina, na katerega bi lahko obesili svojo priljubljeno svobodno voljo, kjer bi bila varno shranjena, niti ne pove sploh ničesar o času.

Vsak posamezen filozofski argument proti nauku fatalizma se opira na domnevo, da smo pri zasledovanju in udejanjanju raznih alternativnih prihodnjih možnosti svobodni – to pa je kajpada ravno stvar, za katero gre oziroma ki jo je treba dokazati. Ko se nekatere od teh možnosti udejanjijo in postanejo preteklost, se za domnevne alternativne možnosti običajno zdi, da so bile manj realne, kot so se zdele. To pa nekako ne uniči nespametnega stališča, da so vseeno obstajale. Metafizika in logika sta dejansko šibki v soočenju z mnenjem, ki ga hrani nepremagljiv ponos, večina ljudi pa bo prej izgubila svoje lastne duše, kot da bi se pustila oropati tistega dostojanstva, za katerega si domišljajo, da se opira na njihovo svobodno voljo.

Nepremagljiva usoda

Zato bomo, za karkoli se že zgodi, rekli, da je bilo določeno, da se zgodi tako. To pa je tolažba v dobrem in v slabem. Za tiste, ki se izkažejo za slabe in nizkotne, bomo rekli, da jim je bilo tako usojeno; za tiste, ki se izkažejo za srečne in blažene, bomo rekli, da jim je bilo tako usojeno; ni prostora niti za hvalo niti za grajo usode, za objokovanje tistega, kar se je zgodilo, za žalovanje nad tistim, kar se bo zgodilo, ali za sprejemanje moralnih sodb.

Ali bomo potem sedeli križem rok in trpno opazovali spreminjajoče se prizorišče, ne da bi sodelovali, ne da bi kdajkoli preizkusili našo moč in našo dobroto, ne da bi se vmešavali v tisto, kar se dogaja, ali v to, da bi se stvari izoblikovale tako, kot bi se morale? To je vprašanje, na katero si mora vsakdo odgovoriti sam. Nekateri ljudje iz svojega življenja ne naredijo ničesar ali zelo malo in nobene škode ne bi bilo, če sploh nikoli ne bi živeli, saj je njihovo življenje čista zguba. Drugi iz življenja naredijo veliko, življenja nekaterih pa celo sijejo kot zvezde. A to smo vedeli že pred našo razpravo o usodi. In sčasoma bo vsak od nas spoznal iz kakšnega testa nam je usojeno, da smo.